

ANADOLU'DA FARŞÇA YAZILMIŞ BİR ESER: HÂMÛŞNÂME

Turgay ŞAFAK*

Öz: Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra oluşan kültür ortamında Arapça, Farsça ve Türkçe çeşitli konularda manzum ve mensur eserler telif edilmiştir. Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemi yazılmış olan eserlerin tamamı henüz ilmi kriterlere uygun olarak neşredilmemiştir. Bu eserlerden biri olan *Hâmûşnâme* dilin afetleri, yersiz ve zamansız konuşmanın zararları, susmanın fazilet ve faideleri hakkında kaleme alınmıştır. Eserin müellifi hakkında adından başka bir bilgiye sahip değiliz. Metinden anladığımıza göre Erzincanlıdır ve bir müddet yolu gurbete düşmüştür. Çevresindeki insanlar hakkında söylediği bir söz yüzünden başına istemediği olaylar gelmiş ve bu olay üzerine böyle bir eseri yazmaya karar vermiştir. *Hâmûşnâme* mukaddime, hatime ve on hikâyeden oluşmaktadır. Her hikâyede çeşitli sebeplerle diline hâkim olamayan ve bunun neticesinde ya bulunduğu makamı veya kellesini kaybeden insanlar anlatılmaktadır. Biz makalede eserin kime ait olduğunu tartıştıktan sonra kısaca hikâyeleri özetleyip tek nüsha olan bu eseri neşrettik.

Anahtar Kelimeler: Anadolu'da Farsça eserler, Yusufi, nasihatnameler.

* Öğr. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (turgaysafak@yahoo.com).

A PERSIAN WRITTEN WORK IN ANATOLIA: HAMUSNAME

Abstract: The cultural atmosphere becoming after conquered of Anatolia by Turks, there have been produced Arabic, Persian and Turkish works on diverse issues, both in the poetical and prosaic form. Those works written during Anatolian Seljuk Empire and the period of principalities has not yet been published to the fullest extent according to academic criteria. One of these works, Hamuşname, was penned on the disasters of speech, the risks of unwarranted and untimely talking, the virtues and benefits of silence. We have no information about the author but his name. As we understood from the text, he was from Erzincan and for a while went abroad. He decided to write this work in response to his some undesirable experiences due to a speech about his neighbors. Hamuşname consists of ten stories, an introduction and an epilogue. Each story talks about those people who could not manage to watch his mouth and as a result of this who lose his position or life. After discussing about the identification of author, we briefly summarized these stories and published them as a form of single copy.

Keywords: Persian Works in Anatolia, Yusufi, Nasihatname [Advice Letters].

Giriş

Anadolu'da kaleme alınmış Farsça eserler hakkında pek çok çalışma yapılmış, ilim dünyasına tanıtılmış, çeşitli yönlerden değerlendirmelere tabi tutulmuş ve neşredilmişlerdir. Bu çalışmalar arasında en çok tanınanı Fuad Köprülü'nün 'Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları' ile Ahmet Ateş'in 'Hicri VI-VIII. [XII-XIV.] asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler' adlı makaleleridir. Bu iki değerli çalışma dışında Mikail Bayram'ın da bu alanda değerli çalışmaları bulunmaktadır.¹ Bahsi geçen iki makalede incelenip tanıtılan eserlerin bir kısmı yayınlanmışken henüz kütüphanelerde yayınlanmayı bekleyen onlarca el yazması eser vardır. Yayınlanmayı bekleyen eserlerden biri de yaklaşık 85 sene önce ilim dünyasının haberdar olduğu, 1940'lı yıllarda tanıtılan ve önemine vurgu yapılan,

¹ Mikail Bayram, *Anadolu'da te'lif edilen ilk Eser "Keşfü'l Akabe"*, Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, Konya, 1981.

daha sonraki yıllarda müellifinin kimliği üzerinden sürdürülen tartışmalara konu olan Yusuf/Yusufî'nin Hâmûşnâme adlı küçük mesnevisidir.²

Fuad Köprülü mezkûr makalede Hâmûşnâme'nin ehemmiyeti hakkında şunları yazmıştır: “Anadolu’da siyasi anarşinin son haddine vardığı bir sırada böyle bir eserin yazılması, ayrıca manalıdır. Bu eserdeki hikâyelerin sekizincisi meşhur Cimri hadisesine, dokuzuncusu da Niğde’deki Hatîr oğulları isyanına aittir. Hikâyede Cimri lakâblı saltanat davacısının ilk zamanlarına ait verilen malumat, doğrudan doğruya Selçuklu hânedâmı lehine yazılan İbn Bibi ve Aksarayî tarihleri gibi –adeta yarı resmi- eserlerde bulunmamaktadır. Tasavvufi mahiyette küçük bir edebi eserin nasıl mühim bir tarihi kaynak vazifesi gördüğünü, bu misal çok açık olarak meydana koymuştur.”³

İsmail Hikmet Ertaylan 1946 senesinde yazmış olduğu makalede Yusuf Meddah’ın Varaka ve Gülşah adlı eserinin bilinmeyen iki yeni nüshasını tanıtarak Yusuf Meddah’ın Dasitan-i İblis ve Maktel-i Hüseyin adlı eserleriyle birlikte faksimile olarak yayınlamış ve Hâmûşnâme’nin Yusuf Meddah’a ait olduğunu iddia etmiştir.⁴ Makalenin yayınlanmasının ardından Adnan Sadık Erzi Belleten dergisinde kaleme aldığı eleştiride Ertaylan’ı iddialarını reddetmiş ve Hâmûşnâme müellifi Yusuf/Yusufî’nin Varaka ve Gülşah’ın müellifi olan Yusuf Meddah olamayacağını söylemiştir.

Ertaylan herhangi bir tartışma yapmadan eserin Yusuf Meddah’a ait olduğunu söylemiş, Hâmûşnâme’nin telif tarihi(H.699)ile Vakara ve Gülşah’ın (H.770) telif tarihi arasında oldukça uzun bir zaman olmasını dikkate almayarak sadece şairin uzun yıllar yaşamış olduğu kanaatine varmıştır.

² Hâmûşnâme’den bahseden ilk kaynaklar şunlardır; Rifat Bilge, Sultan Veled ile Muasır iki Türk şairi, **Türk Yurdu Mecmuası**, İstanbul, 1927, s. 64.

Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre**, İkbâl Kitabevi, 1936.

Fuad Köprülü “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları” **Belleten**, Ankara, 1943, C.VII, sayı 27, s. 446-447.

Ahmed Ateş “Hicri VI-VIII. [XII-XIV.] asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler” **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1945, C. VII-VIII, 2, s. 120.

İsmail Hikmet Ertaylan, “Yusuf-i Meddah yeni iki Varaka ve Gülşah nüshası-Hâmûş-name, Dastan-i İblis-i aleyhil-lana ve Maktel-i Hüseyin”, **İÜEF TDED**, 1946, c. 1, s. 2, Nisan 1946, s.105-121.

³ Fuad Köprülü “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları” **Belleten**, Ankara, 1943, C.VII, sayı 27, s. 446-447.

⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, “Yusuf-i Meddah yeni iki Varaka ve Gülşah nüshası-Hâmûş-name, Dastan-i İblis-i aleyhil-lana ve Maktel-i Hüseyin”, **İÜEF TDED**, 1946, c. 1, s. 2, Nisan 1946, s.105-121.

Hâmûşnâmede hikâyelerin çoğuna “şenîdem” diyerek başlayan Yusuf eserin telif tarihinden yaklaşık 25 sene önce meydana gelmiş olan iki hadiseyi aktarıırken böyle bir ibare kullanmamıştır. Hatîroğulları isyanından bahseden hikâyeye:

چو اولاد خطیر از قوه دین شدند یاغی نهادند از نو آیین

Ve yine aynı yıllarda gerçekleşen Cimri hadisesinden bahsettiği hikâyeye:

درین نزدیک عهد ما یکی بود که خود را دایما درویش بنمود

beyti ile başlamıştır. Bu iki beyitte özellikle cimri hadisesinin anlatıldığı kısımda “nezdîk-i ahd-i mâ” ibaresinden şairin bizzat şahit olduğu anlaşılmaktadır.

Şair Hâmûşnâme’de mahlasını hem Yusuf hem de Yusufi olarak kullanmıştır. Hâlbuki Yusuf Meddah şimdiye kadar yayınlanmış olan eserlerinin hepsinde kendisinden Yusuf Meddah olarak bahsetmiştir.

Bu eserin başka bir Yusuf tarafından yazıldığına dair bir başka delil de şudur: Bir tür nasihatname/ pendname olan, insanların ibret alması, ders çıkarması için yazılmış bir eser halkın daha rahat anlayabileceği ve daha fazla kimseye ulaşma ihtimali olan bir dille yani Türkçe yazması daha uygundur. Birçok Türkçe eser sahibi olan bir şair ibret alınması için yazdığı bir eseri Türkçe yazması daha akla yatkın görünmektedir.

Kanaatimizce metnin içinde, kroniklerde veya klasik dönem birinci el kaynaklarında müellifin kimliğine, eserin kime ait olduğuna dair herhangi bir bilgiye erişinceye kadar eserin Yusuf Meddah’a ait olduğunu söylemek oldukça zordur.

ESERİN İMLA VE NÜSHA BİLGİLERİ

Eser (mefâilün mefâilün feûlün) vezninde yazılmıştır. Basit, sade, kolay anlaşılabilir bir Farsça ile kaleme alınmıştır.

Tamlamaların bazılarında izafet olduğunu belirtmek için (ی) harfi kullanılmıştır. خداوندی جان

د harfi dönemin yaygın kullanım şekli olan (ذ) harfi ile yazılmıştır.

Hâmûş kelimesi vezne uygun olarak bazen خاموش, bazen خموش farklı şekillerde yazılmıştır.

گ harfi metin boyunca ک harfi ile gösterilmiştir.

Şimdiki zaman eki olan می bazen ayrı bazen de bitişik olarak yazılmıştır.

Aynı şekilde harf-i izafe olan به harfi çoğunlukla sonraki kelimeyle birleşik olarak yazılmıştır.

Biz metni oluştururken bugünkü imla anlayışını tercih ettik.

Eserin nüsha bilgilerinden de kısaca bahsedecek olursak şunları söyleyebiliriz: Eser Köprülü Kütüphanesinde 1597 numarada muhafaza edilmektedir. Yazma içinde birkaç farklı eser bulunmaktadır. Nüsha bilgilerini Ahmed Ateş'in makalesinden aynen aktaracağız.

Kâğıt kaplı bir cilt içinde 117 varak; 21X14,5 boyutlarında, yazı itinasız bir nesih olup ekseriya giriftir; baştan 40 varakın kâğıdı daha yenidir. İstinsah kaydı şöyledir:

وقد وقع الفراغ من..... هذه الكتابة على يد اخى على ابن سيدى حسن الحافظ بمحروسه دار النجاة ببيروت
..... فى التاريخ فى شهر شعبان الاولى لسنة اربعين و ثمانماية الهجرية النبوية أمين يا رب العالمين

Nüsha içinde şu eserler yer almaktadır.

1. 1b-38b *Hulâsatü'l-edille el-mukîfa alâ tahsîli lubâbi'l-ma'rife*
2. 40b-82a Nâsirî, *İşrâkât*
3. 82b-89a Nasir Hüsrev, *Rûşenâînâme*
4. 89b-100a Nâsirî, *Fütüvvetnâme*
5. 100b- 104a Yusuf, *Hâmûşnâme*
6. 104a-117b Manzum fıkıh risalesi, Şeref Buhari.

ESERİN MUHTEVİYATI

Hâmûşnâme bir dibace, bir hatime ve on hikâyeden meydana gelmiştir. Girişte münacaat, naat, hulefa-yi raşidin'e övgüler yer almaktadır. Şair bir gün boş bulunup bazı lüzumsuz sözler söylediğini ve bu sözleri işiten bir gammazın bu sözleri arkadaşlarına aktardığını ve bu sebeple arkadaşlarıyla arasının bozulduğunu belirtmiştir. Sebeb-i telif kısmında eseri niçin yazdığını şöyle dile getirmektedir:

زمانی هم در ارزنجان بیودم
مگر ناگه شنید آن را حیثی
که یوسف مر شما را آن و این گفت
بیگانه دوستان از من رمیدند
همه از شومی شرّ زبان بود
گرفتم ناگهان آثار غیرت

زمانی ره بغربت می گشودم
برآمد از زبان من حدیثی
به گوش دوستان من چنین گفت
برنجیدند از من چون شنیدند
چو کردم جست و جو و گفت و اشنود
درین معنی فرو رفتم به حیرت

.....
نرنجانم دگر من دوستان را
عروس فکرتم آن گاه پیکر
بگفتم این حکایت کرد او گوش
اگر داری بنظم آور حکایت
بسبب این بود کین را نظم کردم
نهادم نام این خاموش نامه

فروبندم نگفتن من زبان را
درین بودم که زد از خاطر من سر
بمن گفتا چرا گشتی تو خاموش
بگفت او اندرین معنی بغایت
پس این ده داستان را برشمردم
برین نیت چو جنبش کرد خامه

Bir süre gurbette bulundum ve bir süre ise Erzincan'da ikamet ettim.

Dilimden çıkan bir sözü kötü niyetli bir insan duymuş ve dostlarıma 'Yusuf sizin hakkınızda böyle böyle dedi' demişler.

Bunu duyunca dostlarım rencide oldular ve benden uzaklaştılar.

Bunun sebebini araştırdığımda sebebini dilin uğursuzluğu olduğunu gördüm.

.....
Bundan sonra dostlarını incitmek için dilimi bağladım.

Tam bunları düşünürken aklımdan şunları geçirdim:

Bana niçin sessiz durduğumu sordu. Ona olayları anlattım O da dinledi.

Bu konu hakkında gayet mühim sözler söyledi ve hikâyemi nazmetmemi istedi.

Sonra bu on hikâyeyi yazdım. İşte bunu yazmamın sebebi budur.

Bu niyetle kalem bunları yazdı ben de bunun adını 'Hâmûşnâme' koydum."

Sebeb-i teliften sonra 'der melâmet-i zeban' başlığıyla dilin afetleri ve susmanın faziletlerinden bahseden 28 beyitlik bir kısım yer almakta ve ardından eserin asıl kısmı olan hikâyeler başlamaktadır. Anlatılan hikâyeler dilin afetleri, yersiz konuşmanın insanın başına getirdiği felaketler hatta bazen başının gitmesine sebep olmasını anlatmaktadır.

Susmanın fazileti ve dilin afetleri hakkında nasihat, ibret ve öğütler içeren on hikâyeden sonra ‘der fazilet-i hâmuşî’ başlığıyla on beş beyitlik bir bölüm bulunmakta, anlatılan hikâyelerden çıkarılması gereken dersler özet bir şekilde anlatılmaktadır. Müellif bu kısa mesnevisini ‘der hatm-i kitab ve tariheş’ başlıklı bir bölümle tamamlamıştır. Bu kısımda üzüntü ve dertlerini ortaya koymak maksadıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Müellif burada eseri içinde bulunduğu acı ve sıkıntı ile üç gün içerisinde nazmettiğini hatta içinde bulunduğu gam ve keder olmasaydı üç saat içinde tamamlayabileceğini söylemiştir. Yazdığı eserin görünüşte çok muhtasar olmakla birlikte mertebe açısından oldukça itibarlı olduğunu iddia ettiği şu beyitten sonra eserin telif tarihini yazmıştır:

ولی در مرتبه بس معتبر شد
بطا و صاد و خا تاریخ بودش

بنزد چشم اگر چه مختصر شد
چو کردم این حکایت ختم زودش

“Gözünüze her ne kadar muhtasar görünse dahi derece olarak itibarlı bir yerdedir. Bu hikâyeyi sona erdirdiğimde tarih tâ, sad, hâ olmuştu.

Buna göre eser 699 senesinde telif edilmiştir.

Hikâyelerin içerikleri kısaca şöyledir.

BİRİNCİ HİKÂYE

درین معنی ز من بشنو حکایت

چو کردم از زبان چندین شکایت

Beyti ile başlayan bu hikâyenin konusu kısaca şöyledir.

Yediler meclisi mensuplarından birinin ortadan kalkması sonucu onun yerine layık olabilecek birini aradılar ve sonunda bir çobanı aralarına almaya karar verdiler. Yediler meclisine girmenin şartlarını bir bir sıraladılar. Bu şartlar arasında en önemlisi asla birbirleriyle konuşmamaları ve meydana gelen olaylar hakkında soru sormamalarıydı. Çoban bir kaç defa kendisini tutamaz meydana gelen olaylar hakkında sorular sorar ve sonunda yediler meclisinden uzaklaştırılır.

Hikâye şu beyitlerle sona erer:

نگه دار از سخن گفتن زبانا
خموشی مر ترا با حق رساند
حکایت من صمت را گوش داری

تو نیز ار طالبی احوالشان را
که گفتن نقد تو از تو ستاند
اگر عقل و ذکا و هوش داری

Sen de eğer onların hallerine ulaşmak istiyorsan dilini söz söylemekten sakındır.

Konuşmak elindeki nakdi senden alır susmak ise seni hakka ulaştırır.
Eğer akıl, zekâ ve beynin varsa anlattığım hikâyeyi iyi dinle.

İKİNCİ HİKÂYE

Zamanın ulularından ilim, hilm ve dinde yegâne olan, mısır ve Şam'da benzeri olmayan birisi vardı. Bir gün yolda yürürken ansızın gözü bir eve takılır ve talebelerine dönüp 'bu ev kimindir?' diye sorar. Bu sözü söyler söylemez bir hitap gelir görülmemesi gerekenleri görmemesi gerektiği söylenir. O ulu kişi o günden sonra otuz yıl boyunca hiç konuşmamış ve talebelerine ders anlatmamıştır.

ÜÇÜNCÜ HİKÂYE

Şibli ile Cüneyd Bağdadî arasında geçen bir mülakat anlatılmaktadır. Buna göre Şibli kırk yıldan sonra dilinden Allah lafzından başka hiçbir sözün çıkarılmaya karar verir. Bunu duyan Cüneyd niçin böyle bir karar verdiğini Allah'ın senin ismini anmana ihtiyacı olmadığını söyler. Bunu dinleyen Şibli hâmûşluğu seçip bir daha dilini açmaz.

Şibli ile Cüneyd Bağdadî arasında geçen anlatıya benzer bir hikâye ilk tasavvufî manzum eser özelliğine sahip olan Senâ-i Gaznevî'nin *Hadikatü'l-Hakika*⁵ adlı eserinde yer almaktadır Aynı şekilde Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâ adlı eserinde burada anlatılan hikâyeye anlam olarak yakın bir menkıbe anlatılmaktadır.⁶

DÖRDÜNCÜ HİKÂYE

Kur'an-ı Kerim'de Kehf Suresinde anlatılan kıssa başta Mevlana'nın *Mesnevi*'si olmak üzere pek çok tasavvuf kaynağında nakledilmektedir.

⁵ Senâi-yi Gaznevî, *Hadikatü'l-Hakikâ*, haz. Muhammed Taki Müderris-i Razavî, Tahran, İntişarat-ı Danişgah-i Tahran, 2004.

⁶ Faridu'ddin Attar, *Tadhkiratu'l-Awliya*, haz. Reynold A. Nicholson, Leiden, E.J. Brill, 1905, s. 160.

Buna göre, Hızır ile dost olmak isteyen Musa'ya benimle yoldaş olmak istersen 'hâmûş' ve sabırlı olmalısın, söz söylemekten sakınmalı, yaptığım şeyler hakkında soru sormamalısın cevabını verir. Ancak Musa her seferinde karşılaştığı olaylara binaen sabredemeyip sorular sorar. Hikâyenin sonunda Musa'nın biraz dilini tutup sessiz durması halinde ilm-i ledünnî'ye ulaşacağını dile getirir.

BEŞİNCİ HİKÂYE

Bu hikâyede yaşamı, seferleri, zenginliği ve köleleri ile edebi literatürde kendisinden sıklıkla bahsedilen Sultan Mahmûd Gaznevi ile bir kölesi arasında geçen bir olay anlatılmıştır.

Buna göre Sultan Mahmud'un sarayındaki kölelerin çalışıp çalışmadığını görmek amacıyla sarayın çatısından onları izler ve biri dışında hepsinin uyuduğunu farkeder. Ertesi gün uyanık halde duran köle dışındaki bütün hepsini zindana hapseder. O köleye sınırsız lütuf ve ihsanlarda bulunduktan sonra hazinedarı olarak tayin eder. Hâmûşluk 'sükut' yolunu seçen köle bunun ödülü olarak hazinedar görevine ulaşmıştır. Ancak daha sonra şeytanın vesvesesine kapılan köle bir gün oturup 'Ey Rabbim bu sultan'ın canını al onun yerine ben sultan olayım' diye dua eder. Buna şahit olan Sultan Mahmut ertesi gün kölenin dilini kesip huzurundan kovdu.

ALTINCI HİKÂYE

Bu hikâyede evlerinin bahçesinde kuyu kazdırırken bir küp altın bulan iki kardeşin hikâyesi anlatılmıştır. Hikâyeye göre iki kardeş bahçelerine kuyu açmak maksadıyla bir kuyu kazıcı ile anlaşılır. Kuyu kazma esnasında altın küpüne rastlayan kuyuyu kazan kişi küpü kendisinin bulduğunu ve bunda hakkı olduğunu söyleyince iki kardeş bu kişiyi öldürerek oraya gömerler. Bu konu hakkında kimseye bahsetmeyeceklerine dair birbirlerine söz verirler. Bu arada yaşamlarında gözle görülür bir zenginleşme ortaya çıkar. Kardeşlerin eşleri bu durumdan şüphelenir ve kardeşlerden birisi karısının ısrarlı sorusu karşısında kendini tutamayarak konudan karısına bahseder. Kadın bunu duyar duymaz kadiya gider ve kocasından işittiklerini bir bir anlatır. Kadı harekete geçip o iki kardeşin elindeki malı, mülkü, altını aldıktan sonra her ikisinin de boynunu vurdurur.

YEDİNCİ HİKÂYE

Bu hikâyede bir padişahın güzeller güzeli bir kızının köleye âşık olması anlatılır. Köleye âşık olan padişah kızı bunu kimselere söyleyemez. Sonunda bu sırrını çok yakın bir dostuna söylemeye karar verir. Ancak kimseye söylememesi hususunda sıkı sıkıya tembih eder. Padişahın bu durumdan haberdar olacağından ve kendisini öldüreceğinden korkan kızın arkadaşı hemen koşarak durumu padişaha anlatır. Buna çok kızan padişah haberin daha fazla duyulmaması için anında boynunu vurdurur.

Bu hikâyeye benzer bir hikâye Feridüddin Attar'ın Mantku't-Tayr adlı eserinin 'vâdî-yi hayret' bölümünde yer almaktadır.⁷ Hayret vadisinden sonra gelen 'hikaye ve temsil' adlı bölümde köleye âşık olan padişahın kızı ile ilgili hikaye şu beyitlerle başlamaktadır.

دختری چون ماه در ابوانش بود
یوسف و چاه زنخدان بر سری

خسروی کآفاق فرمانش بود
از نکویی بود آن رشکِ پری

Hikâyenin başlangıcı elimizdeki eserin başlangıcı ile aynı olmasına rağmen sonu tamamen farklıdır.

SEKİZİNCİ HİKÂYE

Bu hikâye elimizdeki eserdeki en önemli hikâyelerden biridir. Zira şairin yaşadığı dönemde Anadolu'da vuku bulan bir olayı nakletmektedir. Aynı döneme dair tarih kitaplarında bu olaydan bahsedilmemektedir. Olay kısaca şu şekildedir:

Tarihçilerin Cimrî diye zikrettikleri bu kişi, vaktinin çoğunu ibadetle geçiren, kimseyle konuşmayan, herkesin hürmetini kazanmış olan bir derviş, daha doğrusu kendisini derviş gibi gösteren bir adammış, gel zaman git zaman pek çok kişi ona mürit olmuşlar. Kendisine yönelen bu teveccüh karşısında akli karışan Cimrî kendisinin Sultan-ı Rûm olduğunu iddia etmiş, pek çok kişi ona inanıp tabi olmuşlar.

⁷ Feridüddin Attar, **Mantku't-Tayr**, haz. Muhammed Rıza Şefii Kedkenî, Tahran, İntişarat-ı Sohen, 1384 h.ş. s.407.

Bu durumdan haberdar olan Sultan ordu hazırlayarak Cimrî'nin üzerine yürüyüp bozguna uğratmış. Böylece dilini tutamayıp Saltanat iddiasında bulunan kişinin sonunun ne olacağını göstermiştir.

Fuad Köprülü Türkiyat Mecmuasında yayınlamış olduğu iki makalesinde Cimrî kelimesinin bir özel isim veya lakap olmayıp İlhanlı ve Selçuklu lehinde yazan o devir tarihçilerinin bu saltanat davacısı kimseyi tezyif ve tahkir amacıyla kullanılan bir sıfat olduğu göstermiştir.⁸

DOKUZUNCU HİKÂYE

Bu hikâye eserin tarihi açıdan önemli olduğunu gösteren ikinci hikâyedir. Yine müellifin yaşadığı dönemde cereyan etmiş olan bir olay anlatılmaktadır.

Pervâne Muineddin Süleyman'ın desteğini alarak yükselmiş olan ve en güvencisi Beylerbeyi olan Hatiroğlu Şerafeddin Mesud, Moğollara karşı isyan bayrağı açmıştır. Hatiroğlu Şerafeddin'in isyanına Karamanoğlu Mehmed Bey ve kardeşleri de katılmıştır. Mehmed Bey hemen harekete geçerek güneyde deniz kıyısındaki şehir ve kalelere hâkim olduktan sonra Moğollar'a baksınlar düzenledi ve ulukışla'daki 200 kişilik Moğol birliğini imha etti.⁹

ONUNCU HİKÂYE

Bu hikâyede ise bir aslan ile bir çakalın hikâyesi anlatılır. Buna göre bir çakal Aslanla yoldaş olmak ister. Aslan bunu kabul edeceğini ancak tek şartının yerli yersiz ulumaması gerektiğini söyler. Çakal bunu kabul eder ve birlikte yola koyulurlar. Yolda giderken bir mağaraya rastlarla, merak edip içine girerler ancak dışarıda ne olup bittiğinden bihaberdirler. İlerledikten sonra çakal bir an karanlıkta aslana dönüp 'ey benim sultanım içimden ulumak geldi' dedi. Aslan öfkeyle bunu yapmanın avcılara davetiye çıkartmak anlamına geleceğini söyler. Aslanın söylediği sözü duymamazlıktan gelen çakal bütün gücüyle ulumaya başlar. Çakalın sesini duyan avcılar mağaraya doğru okları atarak hem çakalı hem de aslanı öldürürler.

⁸ Fuad Köprülü, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1928, II, s.20-22.

Fuad Köprülü, "İsmail Hakkı: Kitabeler", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1928, C. II, s. 500-501.

⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, "Hatiroğlu Hareketi", Cilt 8, Çağ yay, Ankara 1988, s. 331.

خاموش نامه

بنام حق کنم آغاز توحید
 خدای قادر و حی و توانا
 خدای آسمان است و زمین است
 خدای این رواق آبگون او
 خدای بی شبیه و بی نظیر است
 خدای کردگار و پاک موجود
 خدای وحش و طیور جن و انسان
 خدای بر و بحر و ماه و خورشید
 خدایی کو کریم است و رحیم است
 خداوند جان بخش جهان است
 خداوندی که علام الغیوب است
 خداوندی که بزرگی و معالی
 خداوندی عظیم است و هم اعظم
 جهان بی حکم او بر پای نبود
 بدادست آدمی را عقل و تدبیر
 دهد جان و ستاند جان دگر بار
 جهان در زیر حکمش هست چون موم
 گهی از ماه افروزد چراغی
 گهی رعد و گهی باران فرستد
 یکی را همنشین باغ سازد
 یکی را با مراد و جاه دارد
 یکی را می کند شاه دلیران
 یکی را می دهد مال جهانی
 یکی را می بدارد شاد و خرم
 یکی را محرم درگاه سازد
 یکی را علم جان افروز بخشد
 خدای قادر است و با کمال است
 خدایا یوسفی بی نور ماند ست
 معانی دلم باریک گردان
 جهان علم اکسیر حیات است
 سپهر معجز و خورشید کونین
 اگر خواهی صفات مصطفی را
 ز نورش اهل دین بی بیم گشته
 چو بر اصحاب تشنه بیم جان کرد
 نگاهی کن دلم را ای ولی تو
 ز هیبت لرزه ام افتاد چو بید
 مکن محروم ای بدر شجاعت

که او می سزد تحمید و تمجید
 به هر چیزی بود دانا و بینا
 پناه خلق رب العلمین است
 پدید آورد خلق از کاف و نون او
 که شاه بی شریک و بی وزیر است
 حکیم و عالم و دادار معبود
 که دارد بی عدد انعام و احسان
 پدیدار آرنده پروین و ناهید
 که لطفش دایم انعامش قدیم است
 خلاق را همی روزی رسان است
 شهنشاهی که ستار العیوب است
 که دارد حکم ملک لا یزالی
 فلک گردان و هم دارای عالم
 فلک بی قدرتش بر جای نبود
 بکرده بی خبر از حکم تقدیر
 که تا پیدا شود اقرار و انکار
 زمین و آسمان او راست محکوم
 گه از خورشید عالم را چو باغی
 گهی درد و گهی درمان فرستد
 یکی را حصه درد و داغ سازد
 یکی را با فغان و آه دارد
 یکی را روزی گرگان و شیران
 یکی را می کند محتاج نانی
 یکی را می کند در غصه و غم
 یکی را کافر و گمراه سازد
 یکی را جمله درد و سوز بخشد
 که حکم قدرت او بی زوال است
 از آن درگاه اعلی دور ماندست
 بدرگاهت مرا نزدیک گردان
 شفاعت خواه جمله کاینات است
 بگشته منزل او قاب قوسین
 بخوان تو سوره نجم و طه را
 قمر از هیبتش دو نیم گشته
 زده انگشت ده چشمه روان کرد
 توی او مید جان یوسفی تو
 مرا مگزار از خواهش تو نو مید
 گروه امتت را از شفاعت

ذکر ابوبکر صدیق رض

که او نوشید اول جام توفیق	نخستین یار او بو بکر صدیق
بقرآن اذ هما فی الغار گفتش	خدا او را باحمد یار گفتش
ازان معنی رفیق آن مصطفا بود	چو جاننش مامن صدق و صفا بود
سر و زر را برای مصطفا باخت	بمیدان او کمیت صدق می تاخت

ذکر عمر بن خطاب رض

که بد شمشیر او چون قطره آب	دوم یارش عمر بود ابن خطاب
نید ظلمی ز شه بر هیچ درویش	ز عدل او همی شد گرگ با میش
ز بیم او سیه می گشت خورشید	مسلمانی گشود و یافت او مید
ز ظل او گریزد دایم ابلیس	به درّه برگشود از مکه تاسیس

ذکر عثمان بن عفان رضی

که جمع آورد او آیات قرآن	سیم یارش که بد عثمان عفان
حیا از آب رویش شبندی بود	حقیقت مصطفا را محرمی بود
بجز قرآن خواندن نیز کاری	نبودش جز محمد هیچ یاری
بهشت جاوندان آرام او شد	کنون میر شهیدان نام او شد

ذکر علی بن ابی طالب رض

که در اسرار علم حق ولی بود	چهارم یار پاک او علی بود
به قرآنش حکایت هل اتی شد	چو جاننش علم باب مصطفا شد
نهاد اندر کف او ذوالفقارش	چو روزی کرد حکمت کردگارش
شفیع آورده ام مقبول دارش	محمد را کنوان با چار یارش
بلای بد قضای بد بگردان	بحق چار یار ای پاک یزدان
مکن اسلام را رو در خرابه	بحق احمد و حق صحابه

سبب نظم کتاب

زمانی هم در ارزنجان ببودم	زمانی ره بغربت می گشودم
مگر ناگه شنید آن را حدیثی	برآمد از زبان من حدیثی
که یوسف مر شمارا آن و این گفت	به گوش دوستان من چنین گفت
بیگانه دوستان از من رمیدند	برنجیدند از من چون شنیدند

همه از شومیی شرّ زبان بود
 گرفتم ناگهان آثار غیرت
 زیان کاریم از شرّ زبانت
 نرنجانم دگر من دوستان را
 عروس فکرتم آن گاه پیکر
 بگفتم این حکایت کرد او گوش
 اگر داری بنظم آور حکایت
 بسبب این بود کین را نظم کردم
 نهادم نام این خاموش نامه
 نیفتد در زبان عیب جویان
 ز مردان همت از الله یاری

چو کردم جست و جو و گفتم و اشنود
 درین معنی فرو رفتم به حیرت
 بگفتم چون به گفتارم زیانست
 فروبندم نگفتن من زبان را
 درین بودم که زد از خاطر من سر
 بمن گفتا چرا گشتی تو خاموش
 بگفتم او اندرین معنی بغایت
 پس این ده داستان را بر شمردم
 برین نیت چو جنبش کرد خامه
 امیدم هست چون شد فکر جویان
 همی خواهم ز فضل کرد کاری

در ملامت زبان می گوید

زبانم کن ز بد گفتن تو کوتاه
 همان به که خواب از وی نیاید
 همان بهتر که نیاید بر ترنم
 بود واجب ورا از بُن بریدن
 نمی دانی که سر باید نهفتن
 دلم از غصه و غم ریش کردی
 که از تو بر من آید شرمساری
 به خلوتگاه معنی راز یابی
 زبان از غیبت مردم نگهدار
 خموشی کن که از راحتها بیابی
 خموشی کن خموشی کن خموشی
 زبان را بدی گفتن نگهدار
 زبان کو جز ثنا گوید ببرند
 به شومیی زبان از سربرایی
 ز مرد آن عیب پوشی را بیاموز
 همی بشنیده را نشنیده کردند
 اگر مردی هنرجوی و هنربین
 دگر اندر پی کس بد نگوید
 سمند روح بر گردون بتازی
 که تا بردار شد حلاج منصور
 چو می گویی نمی گیری چه سود است

خداوندا مرا مگذار بی راه
 زبانی کو صواب از وی نیاید
 زبانی کو بگوید عیب مردم
 زبانا کو خو کند پرده دریدن
 زبانا چند ازین بیهده گفتن
 زبانا هر زمان پیش کردی
 زبانا بی حیا و بی وقاری
 اگر ذوق خاموشی باز یابی
 اگر خواهی که یابی جاه و مقدار
 زگفتن بس جراحتهای بیابی
 اگر خواهی که کام دل بنوشی
 اگر خواهی ناید بر دل آزار
 زبان کو خون خورد لا شک بدرند
 زبان چون در بدی همی بر گشایی
 ز عیب مردمان دیده فرو دوز
 که مرد آن دیده را نادیده کردند
 مجو عیب مبین عیب از ره کین
 اگر کس عیب خود باز جوید
 زبان و دیده گر محکوم بسازی
 همه سر زبان بود ای ز ره دور
 ترا ای یوسفی آخر چه بود است

به عالم بر شدی آواز حیرت
 نه از بیگانگان از خویش دیدی
 شود با تو همه آفاق دمساز
 زیان و سود مردم در زبانست
 چه گویم من ترا دیگر این پیش
 ز من گفتن از حق توفیق دادن

اگر بودی ترا یک ذره غیرت
 هر آزاری که تو از پیش دیدی
 ز بد گفتن ازگر توبه کنی باز
 زبان بر دل و دل را زبانست
 کسی را بد مگوی و بد میندیش
 کنون باید برین ره دل نهادن

حکایت اول درین معنی

درین معنی ز من بشنو حکایت
 یکی گم گشت از اصحاب هفتان
 نبد لایق کسی را آن منازل
 کسی لایق نیامد جای آن مرد
 شبانی را به جای او نهادند
 ز تند روزگار فرسنگی وارست
 ز جان می کرد با ایشان عبادت
 جز از طاعت دگر کاری ندارند
 بیکدیگر سخن هرگز نگویند
 خدا دادی ز جنت رزق ایشان
 دلش افتاد از گرسنگی در سوز
 ولی از گرسنگی می گشت مدهوش
 بدزدی از یکی نانی بخواهم
 گرسنه گشتم آخر لقمه نان
 طعام از جنت آمد خوردند آنم
 که تا ناگه رسیدند بر سر چاه
 ببین آخر چگونه آب خوردند
 ولیکن کرد با ایشان حمولی
 لب چه گشت مالا مال از آب
 دگر بار آب شد اندر بُن چاه
 ز سر آن بیکدیگر نگفتند
 فرو رفته بُد آن دم آب در چاه
 زبان از تشنگی فریاد می کرد
 ز بی صبری پریشان داد آواز
 بیابید و بدین حیوان دهید آب
 ز بی صبری او گشتند پریشان

چو کردم از زبان چندین شکایت
 که در وقتی ز جمع پاک مردان
 بجای او کسی جستند از دل
 همه از چار صد جستند یک فرد
 بسی آنکه دیده در عالم گشادند
 شبان با جمع هفتان باز پیوست
 چو ناگه یافت آن بخت و سعادت
 که ایشان غیر حق یاری ندارند
 بجز راه خدا را می نجویند
 چو گشتی گرسنگی غالب پریشان
 شبان چون بود با ایشان دو سه روز
 همان شب صبر کرد و گشت خاموش
 چو روز آمد بگفتا چند گاهم
 یکی را گفت آهسته از ایشان
 چو او گفت این همه رفتند درهم
 بخوردند و روان گشتند در راه
 برای آب خوردن قصد کردند
 دو نیزه بود این چه را نقولی
 خطاب آمد به آب چه که دریاب
 چو جمله آب خوردند اندر آن راه
 همه زان آب خوردند و برفتند
 همان دم اشتری آمد از آن راه
 بیامد بر سر چه خورده بس کرد
 شبان در دغدغه افتاد زان راز
 که ای مردان حق وی جمع اصحاب
 چون این آواز بشنیدند ایشان

میان ما زبان از گفت بر دوز
 که با راهی بدریا باز بردند
 چو شب آمد بران دریا بختند
 ولی از بیم ایشان چه نمی گفت
 ز ناگه کشتی ای دیدند از دور
 حقیقت کشتی اندر غرق افتاد
 شمارا نیست آخر هیچ رحمت
 رهانید این خلیق را ز غرقاب
 خروش از جمع آن هفتان بر آمد
 شبان را هم در آنجا پیش سپردند
 دران موضع که بُد بنشانندش
 ز صف اولیا بیرون بر افتاد
 ز میدان گوی معنی را ببردی
 ز جهل خویش جای خویش شناخت
 شدی از جمع ابدلان الله
 نگشتی زان سعادت هیچ محروم
 بشومیی زبان انداخت بر خاک
 بخاموشی بدان منزل رسیدند
 نگه دار از سخن گفتن زبانرا
 خاموشی مر ترا با حق رساند
 حکایت من صمت را گوش داری

یکی زان شش بدو گفت ای نو آموز
 چون این گفتند و قصد راه کردند
 نهادند پای بر دریا و رفتند
 شبان نیز از پی ایشان همی رفت
 همی رفتند بر دریای پر نور
 قضا را تخته ای را خرق افتاد
 شبان این دید و گفت ای اهل حکمت
 چو می بینید کشتی را درین باب
 چو این گفت از زبانش اندر آمد
 گرفتند دست او را بردند
 ازان درگاه اعلی راندندش
 بگفتن چون زبان خویش بگشاد
 زبان از گفت خاموش کردی
 خدایش جای او را بر آسمان ساخت
 زبان گر ساختی از گفت کوتاه
 زبان را اگر بکردی رام و محکوم
 بدستش گوهری افتاد بس پاک
 چو آن هفتان که خاموشی گزیدند
 تو نیز ار طالبی احوالشانرا
 که گفتن نقد تو از تو ستاند
 اگر عقل و نکا و هوش داری

حکایت دوم هم درین معنی

بعلم و حلم و ز ملل دین یگانه
 که سبحان بوستان بودست نامش
 به جای کرد ناگاهی نگاهمی
 به شاگردانش گفت این خانه کیست
 خطاب آمد بر وی کی مرد آزاد
 خمش باش مگو تا گفتنی را
 ترا از آن چه که عالم چون و چندست
 سخن دیگری نگفت او هیچ سی سال
 ز فریاد و ز گریه شب نمی خفت
 به شومیی زبان رفت و چنان ماند
 وگر رانی بخجلت در بمانی

یکی بود از بزرگان زمانه
 نبوده مثل او در مصر و شامش
 مگر می رفت او روزی براهی
 سرایی دید اندیشید که چیست
 چو این را گفت لرزه بر وی افتاد
 نگفتم که مبین نادیدنی را
 ازین خانه ترا چه گر بلندست
 چو این بشنید و دید او حال و احوال
 دگر درسی بشاگردان نمی گفت
 دگر شاگرد ازو بهره نمی راند
 ببین تا گفت بی حاصل نرانی

<p>در رحمت چو بر اسلام بگشود نگوید تا غنیمت باز یابد که به باشدت در جهان یار وگر بدگویی این به تا نگویی چو بیداری که به بد ز خفتن</p>	<p>نمی دانی رسول ما چه فرمود که رحمت باد هر که راز یابد مگر نه دم فرو بندد ز گفتار وگر گویی نیکو گویی نگویی بهر حالت خموشی به ز گفتن</p>
---	--

حکایت سیم هم درین معنی

<p>بجز الله زبان را بست از قال که او بد باخبر زان درد و نیش نمی گویی جز الله زانکه مردی چه محتاجست تا نامش بگویی همه غیبت بود این گفتن تو خمش گشت و زبان در هم بمالید زبان از گفت دایم لال دارد رموز سر آن درگاه می گفت زبان را از چنان گفتن فرو بست که گفت آن شاد دل کو شاد آمد ز گفتن بعد از آن کل لسان گشت خدای هر دو عالم اوست می گفت زبانش را بگفتن ره ندادند زبان دیگر از گفتن بشوید که از لفظ زبان جز بد ندانی نمی دانی کزان در دور دارند زبانرا خود بکلی می بریدی</p>	<p>شنیدم شیخ شبلی بعد چهل سال جنید آن را بشنید و رفت پیشش بدو گفتا خموشی چونکه کردی وگر حاضر ببینی چون بجویی اگر غایب بود دُر سفتن تو چو شبلی از جنید این راز بشنید که هر کو معرفت را حال دارد کسی کو دایما الله می گفت چو آمد ذوق خاموشش در دست حدیث دیگرم در یادم آمد شناس حق مرا نکو را نشان گشت ببین او را که نام دوست می گفت خموشی را برو فرمان نهادند که هر کو با زبان دل بگوید بس ای غافل که تو پیوسته آئی چه پنداری ترا معذور دارند اگر این پند من تو می شنیدی</p>
---	--

حکایت چهارم هم درین معنی

<p>حکایت می کند از حضر و موسی همی خواهم که باشم با تو من یار تو با من توانی کرد صحبت خموشی و صبوری بایست کرد مپرس از من هر آنچه ببینی از من بدریا بر سر کشتی نشستند حضر زد زخم و کشتی را بشکافت</p>	<p>خدا اندر کلام خویش جایی که موسی حضر را گفت ای نکوکار حضر گفتش که ای کان محبت اگر صحبت کند با من خدای مرد زبان را دایما از از گفت بر کن بدین شرط آن دو اهل دل برفتند بساحل چون شدند از روی شناخت</p>
---	--

چرا کردی تو کشتی را درین حال
 هر آنکس که آید غرق گردد
 هر آنچه بینی از من هیخ نخروش
 شوم خاموش بعد البوم ای یار
 یکی کودک پیش آمد ز ناگاه
 چنان زد تا که کودک را بگشت
 چرا کشتی تو کودک را بناحق
 که تا از صحبتم ذوقی بنوشی
 نباشد صحبت با من دگر نیز
 دران ده زیر دیواری بختند
 حضر زد دست و کردش راست بازش
 چرا کردی تو این دیوار را راست
 میان ما و تو زین پس فراقت
 دو پیغامبر بهمیدگر نشد راست
 دو پیغامبر ز همدیگر دمیدند
 هم از علم لدونی بهره بردی
 بدان مردی که خاموشی ندارد
 چو نپسندی بخود با خلق مپسند
 زبان از گفتن حاصل بیندی
 کند خاموش مرگت خواه و ناخواه
 وگر خاموش باشی مرد باشی

چو موسی دید گفت ای صاحب احوال
 تو این کردی که تخته حرق گردد
 حضر گفتا نگفتم باش خاموش
 بگفت اکنون فراموش کردم این بار
 دگر باره روان گشتند در راه
 حضر ضربی بزد سخت درست
 چو موسی دید ای یار مطلق
 حضر گفتش نگفتم کن خموشی
 جوابش داد اگر گویم دگر چیز
 بگفتند و بدهی در برقتند
 بدان دیوار دو تا از فرازش
 بگفتش موسی ای دانای بی کاست
 حضر گفتا دلت از صبر طاقت
 زبان را شکاف بی صبری چو بر خاست
 بشومی زبان از هم بریدند
 اگر موسی زبان خاموش کردی
 زبان چدین بلا بر تو دارد
 زبان را از بدی گفتن فرو بند
 اگر تو عاقلی و هوشمندی
 وگر خامش نکردی تو درین راه
 ز گویایی بهر دم سرد باشی

حکایت پنجم هم درین معنی

بدنیا داشت حاصل کام و مقصود
 کز ایشان بود دایم سرفراز او
 نخفتی تا سحر که هیچ هر شب
 بکوشیدی بخوردی لقمه را طبل
 که یابد از غلامان خود اعلام
 بجز آن یک غلامی کو نمی خفت
 بداد آورد ایشان را و بر بست
 بداد او دولتش آنکه بوی گفت
 بخدمت کردیم در کار بودی
 غلام او را نمی گفتی جوابش
 سخن من گو گر آزرده نه ای تو

شنیدم من که شاهنشاه محمود
 غلامان داشت نیکو چون ایاز او
 غلام داشت خاموش و مؤدب
 که کارش بود فراشی و اصطبل
 شبی محمود آمد بر سر بام
 همه در خواب دید آنکه سر آشفت
 چو دیگر روز شه بر تخت بنشست
 ولی آن یک غلام کو نمی خفت
 که تو بودی که شب بیدار بودی
 چنین فرمود سه باره خطابش
 شهنشه گفت اگر مرده نه ای تو

شکستی کرده باشم بر غلامان
 از آن معنی نمی یابم فروغی
 بدادش مال و ملک از حد بیشش
 که اندر بند بار طبل ما نیست
 ببیش تخت ما در خلوت ما
 خزینه داری خود را بدو داد
 غلامک ز بر پای شه بختی
 خموشی بود او را خوی و عادت
 از اصطبل خزینه داریش داد
 نهاده سر بپای شه سراپایی
 همی ناگه ز جای خویش بر خاست
 زبان را در حدیث زشت بگشاد
 که من باشم شهنش بر وزیران
 بشادی روی خاتونش ببینم
 یکایک آن حکایت گوش می کرد
 زبانش را ز بن بیرید و راندش
 سخن چون گفت شومی دید و ادبار
 که گر رانی بخجلت در مانی
 بعز و حرمت و مقدار باشی
 بیارد ناگهان رو سیاهی
 زبان در بند ای غافل ز گفتار
 ز گفتن دایما ناریک باشی

غلامک گفت اگر گویم هم آن
 وگر گویم نیم باشم دروغی
 چو شه بشنید آنرا خواند پیشش
 بگفت این لایق اصطبل ما نیست
 هم این لایق بود در حضرت ما
 در بند خزینه بان بگشاد
 چو شه خفتی سخن با کس نگفتی
 غلامک را چو آمد این سعادت
 ز خاموشی خدا بیداریش داد
 شهنش بر عادت خفت بر جایی
 دلش را برد شیطان از ره راست
 دو کف بر داشت و رخ بر آسمان داد
 کالهی این شه ما را بمیران
 بمیرانش که من سلطان نشینم
 شهنش خویش را مدهوش می کرد
 دگر روزش بیورد و نشاندش
 خموشی کرد دولت یافت درکار
 ببین با خود حدیث بد نرانی
 اگر از گفت خامش کار باشی
 زبان از گفتن بد گر نگاهی
 سخن آخر نه جان توست بگذار
 ز خاموشی بحق نزدیک باشی

حکایت ششم هم درین معنی

بهم آمیخته چون عقد و گوهر
 ولی از زر نبدشان هیچ در دست
 که چه در خانه بشد چون پناهی
 یکی بزد آتشی و بر تن آور
 بدان چه کن استاد ز خانه
 بزیر چاه ناگه خم زر یافت
 یکی خنبی پر از زر یافتم من
 گرفت سخت محکم خنکی زر
 زدند او را و اندر چه فکندند
 بشادی چون بدیدند آن زر پاک

مگر بود ست وقتی دو برادر
 بیک خانه همی بودند پیوست
 مگر آن خانه تراکم بود چاهی
 یکش گفت ای برادر چه کن آور
 بیاورند چه کن را بخانه
 چو چه کاوید از راحت این یافت
 بدیشان گفت چون بشافتم من
 برآمد چاه کن از چاه در بر
 چون راز دست چاه کن باز کردند
 سر چاه باز کردند از خاک

بنام ایزدی سوگند خوردند
 سخن گفتن دران معنی نجویند
 غلامانی کنیزک ملک هم مال
 زنش با وی ز روی لابه گفت
 بعالم چه عجایب کرده ای تو
 یکایک این حکایت را بزن گفت
 بنزد شحنة آن شهر شد راست
 همه با شحنة گفت این قصه را باز
 بداد آورد ایشان را بخواری
 بزد این هر دو را در حال گردن
 بیرون آمد ز عمر خویشتن باز
 بس مردم که زار و خوار کردست
 زبان خاموش کن خاموش خاموش

گرفته دست یکدیگر گرفتند
 که این سر را بکس هرگز نگویند
 شد ایشان را ازان زر حال و احوال
 شیی این یکی با زنش خفت
 که این مال از کجا آورده ای تو
 ز فرط احمقی یا جهل شد جفت
 زن این شنید و دیگر روز برخاست
 که بود آن زن را حل خویش غماز
 چو شحنة دید آن زنرا بزاری
 سنت مال و زرشان را بخوردن
 چو نتوان بست پنهان داشت راز
 زبان بسیار گونه کار کرده ست
 اگر خواهی که بایی لذت نوش

حکایت هفتم هم درین معنی

بُدش یک دختری مانند ماهی
 غلامی را بدید و گشت عاشق
 کسی را ازان نکردی هیچ آگاه
 یکی را زان غلامان پیش خود خواند
 فلانی عقل و صبرم را بربودست
 که آن چاکر غلام سخت اهل است
 مکن زین سر کسی را هیچ آگاه
 کند رهن براه و رویش زردش
 بدو سیم و گهر بسیار دادش
 که گر شه باخبر گردد ازین راز
 که مردی دوردان و دوربین است
 چو شه بشنید از تندی برآشفت
 که تا بیرون نیفتد قصه دیگر
 بیکدم لاجرم سر داد بر باد
 ز بند مرگ نتوانست جستن
 در آید گردنت در چنبر مرگ
 وگر نه رو هوایی خویشتن گیر

شنیدم در زمانی پادشاهی
 کسی او را نمی دیدند لایق¹⁰
 ولی از بیم و ترس هیبت شاه
 چو عشقش گشت غالب سخت در ماند
 بگفتش دانی ای غافل چه بودست
 جوابش داد گفت این کار سهل است
 ذکر ره گفت او را دختر شاه
 سپردش تا کند درمان دردش
 سپردش سخت چونکه سر گشادش
 چو برفت رفیق کرد اندیشه باز
 مرا زنده بنگذارد یقین است
 دوید و قصه را با شاه وا گفت
 سر او را برید و آن دختر
 چو سر دیگری را باز بگشاد
 زبان خود چو نتوانست بستن
 زبان را گر نیاری کرد ترک
 زبان خاموش دار و پند من گیر

در متن: کسی او را لایق نمی دید 10

حکایت هشتم هم دین معنی

که خود را دایما درویش بنمود
 صلاح و رهروی و خرقه پوشی
 به صدق و اعتقادش می افزودند
 گروهی از درون گشت مریدش
 دلش راضی نشد با این معانی
 زیانش را سخنهای زلل شد
 حقیقت بشنوید این سر و راز
 مرا زین پس یقین دانید سلطان
 بسلطانی او دل بر نهادند
 بسلطان زمان اعلام کردند
 دلش را زان حکایت در اثر شد
 که رفتند و گرفتندش و را زود
 بصد زاری و درد و غم بکشند
 دران محنت بزاری داد جان را
 کند دعویی تحت شهریاری
 بیاساید هر آنکس لال دارد
 وگر نه ناگهان برد سرت را
 زیانها بینی از دست زبان تو
 نمی گیری نه ای تو ما را لایق
 وگر نه هست گفتارت همه هیچ
 خموشی و صبوری را بجان کوش

درین نزدیکی عهد ما یکی بود
 همیشه عادتش بودی خموشی
 خلاق زو همه خشنود بودند
 همه دیدند جای بایزیدش
 بدین پاکزگی خوش زندگانی
 دماغش را بناگاهی خلل شد
 بدیشان گفت چون بشناقتم باز
 که من سلطان روم ای مریدان
 گروهی این خبر را بر گشادند
 و را سلطان جمری نام کردند
 چو سلطان زان نشانش با خبر شد
 سپاه و لشکری را راست فرمود
 دگر او را برین در نشستند
 چو نتوانست در بستن زبان را
 زبان را در خموشی گر نداری
 زبان را بین که چند احوال دارد
 سر او را ببر برهان برت را
 زبان را گر نداری درامان تو
 دریغ تو یوسفی پند خلاق
 اگر مردی تو این را پند بر پیچ
 زبان در بند و آنکه باش خاموش

حکایت نهم هم درین معنی

بشدند یاغی نهادند از نوآیین
 همه پروانه را محکوم بودند
 امیران نیز برگشتند بریشان
 جبین از حشم و تندی کرده پر چین
 که از سهمش رمیدی آدم و دیو
 ز فرط غیرت و درد حمیه
 وزان میران بیکیاره بکشند
 برای صلح کردن گفت سختش
 نشاید گشت برای میران این را
 بر امیران درونش سوخته آه

چو اولاد خطیر از قوت دین
 امیرانی که اندر روم بودند
 چو پروانه ازیشان شد پریشان
 ضیالالدین و برادر از ره کین
 یکی بود از بزرگان تاج دین گیو
 دران صحرای شهر قیصریه
 زدند این گیو را و هم کشتند
 جوانی بود نافذ گشتی حکمش
 ببیش آمد برای دفع کین را
 زدند او را و کشتندش بناگناه

ز بهر یک سخن کز وی برآمد
شفاعت خواست کردن مر دگر را
اگر آن یک سخن را او نمی گفت
زبان گر داشتی خاموش یکدم
زبان را تا توانی بر گفت بردوز
برو خاموش شو ای مرد دانا
از آواز بلندت دل بمیرد

ندانست کوز عمر خود برآمد
تلف کرد اندرین احوال پسر را
بزاری زیر خاک و خون نمی خفت
بخواری کی شدی بر روی عالم
که تا ناگه نیفتی در تف و سوز
چو داری قوت و زور و توانا
ز خموشی دل و جان نور گیرد

حکایت دهم هم دین معنی

شنیدم در حکایت‌های حکمت
چو خدمت کرد و گفت ای شاه شیران
منم کمتر غلام کمترین تو
به زیر سایه بان شهرتت من
جوابش داد شیر از آزمودن
که تو خاموش نه ای یکدم ز گفتار
شغالک گفت فرمان گوش باشم
قبولش کرد شیر آنگاه او را
مگر روزی همی کردند سبیری
شغال و شیر رفتند اندرونش
شغالک گفت ای نو شهریارم
بتندی شیر گفت ای دزد غماز
که آواز تو ساز صید دارد
شغالک گفت اینجا نیست دیار
بگفت این و گشود از سینه بندی
قضارا ده سوار از جنگ جویان
شنیدند این فغان و بانگ زاری
در دیر آمدند و در کوفتند
به زخم تیر هر دو را بکشند
شغالی چونکه آوازی بر آورد
از آواز ار دمی خاموش گردی
زبان چون کام خود را یک زمان راند
بدان ای دوست خاموشی که چونست
خمش شو همچو شیر ای مرد آزاد
که از شومیی آواز اشغالی
ز گفتار ای برادر باش خاموش

شغالی پیش شیر آمد به خدمت
توی سلطان میدان دلیران
همی خواهم که باشم بر در تو
ملازم باشم اندر حضرتت من
که نتوانی تو با من هیچ بودن
مرا خاموش باید همچو من یار
نگویم بعد ازین خاموش باشم
بدانش بار در درگاه او را
پدید آمد میان کوه دیری
شده غافل ز احوال برونش
همی خواهم که تا بانگی برآرم
نگفتی تا دگر برنار آواز
مبادا تا مرا در قید دارد
چه باشد گر برارم باگ یکبار
برآورد آنگهی بانگی بلندی
پی نخجیری رفتند پویان
که می آید از ان دیر حصاری
ز بام و در به تیر اندر گرفتند
بکام دل از آنجا باز گشتند
به دام مرگ شیری را در آورد
چنان شیری بزاری کی بمردی
بشومیی شغال شیر درماند
که خاموشی ز هر چیزی فزونست
شغالانه مکن فریاد و فریاد
بناگاه گشت شیری پامالی
که داری تو عقل و فکر و هوش

در فضیلت خاموشی هم درین معنی

کنون خاموش باید بودن ای یار
ز خاموشی علم بین تاج سر شد
ز خاموشی دو چشم آسان بکردند
زبان را برکشید از صنع یزدان
دگر پرده ز لب و ز گوش و ز پوست
کند دندان ادب هر دم زبانرا
هر اندامی زبان دارند و اسرار
ترا خاموشی از گفتار بهتر
ترا یکذره خاموشی و کردار
زبان در بند اگر تو مرد دینی
بمان ای یوسفی از گفت سالم
زبان از گفتن بسیار وا بر
همی گویی که خاموشیست درکار
اگر بندی زبان را از جوابی
چو قوت یافتی از حق بگفتن

که تا بیرون نیفتد راز و اسرار
دهل از بانگ کردن زخم خر شد
دهان را بر زبان زندان بکردند
به گردش همچو بارویی ز دندان
که ناید زو برون اسرار دوست
کاگر گویی گزیدم من زبانرا
ولی هرگز نمی گویند گفتار
چنان کز خفتگان بیدار بهتر
بود بهتر ز صد خروار گفتار
وگر نه هر چه بینی از تو بینی
مشو بر جان و نفس خویش ظالم
ز خاموشی دل و جان را بکن پر
زبان خود نمی بندی ز گفتار
گشاید حق ز خاموشیست بایی
خدا توفیق بخشد برگرفتن

در ختم سخن و تارخس

من این ده داستان را نظم کردم
به ذهن و فکر از دُرَج نهانی
دلم از غصه هر چندی بخون است
درین زاری بنظم آوردم این شعر
درین غصه درین درد و درین سوز
اگر دلرا نبودی غصه دامش
کنون این داستان خوب و نادر
اگر چه اندک افتاد ست حشمش
بنزد چشم اگر چه مختصر شد
چو کردم این حکایت ختم زودش
بسی خوردم ز گفتارم تأسف
خدا توفیق بخشد یوسفی را
چو حرفی مرد دانا ار تمام

که تا ظاهر شود زاری و دردم
بر فن آوردم این درّ معانی
ز جور چرخ بخت من نگون است
نه شعر ست این که گویی هست سحر
به نظم آوردم این را من بسه روز
به سه ساعت همی کردم تماش
به یاریبی خدا آمد با خبر
به از خورشید و ماهست نجمش
ولی در مرتبه بس معتبر شد
بطا و صاد و خا تاریخ بودش
خدا رحمت کند بر جان یوسف
که تا توحید گوید آن خفی را
سخن ختمست ازین بس والسلام

تمت خاموش نامه

ویرحم الله عیذاقال امیتا

وزاره فی جمیع الناس عکینا

SUMMARY

A PERSIAN WRITTEN WORK IN ANATOLIA: HAMUSNAME

Turgay ŞAFAK*

There are a number of works done about Persian texts written in Anatolia. These texts has been introduced to the world of science, evaluated in many ways and published. Among these studies the most recognized ones are Fuad Köprülü's article named "The Local Sources of Anatolian Seljuks History" and Ahmet Ateş's "Persian Texts in Anatolia in Hijri VI-VIII. (XII-XIV) Centuries". Apart from these two valuable articles Mikail Bayram also has important works in this field. While a part of the texts examined in the two articles mentioned above were published, there are still tens of handwritten texts in the libraries, which wait to be published. One of the texts which waits to be published is the short masnavi of Yusuf/ Yusufi named *Hâmûşnâme*. The world of science was informed of *Hâmûşnâme* about 85 years ago. In 1940s it was introduced and its importance was emphasized. In the subsequent years, it was mentioned in several discussions, which were made through the identity of its author.

Hâmûşnâme consists one foreword (*dibace*), one epilogue (*hatime*) and ten stories. In the introduction there are appeal (*münacat*), a poem praising the Prophet Muhammad (*naat*) and praises for the *Rashidun* Caliphs. The poet notes that, one day he was caught unawares and he uttered redundant words, a telltale narrated these words to poet's friends and because of that he was at odds with them.

After the reason of publishing (*sebeb-i telif*) there is a 28-couplet part entitled as Reproach of Language (*Melamet-i Zeban*), which mentions the destructions of language and the virtue of silence. After this section the stories begin which are the main part of the text. The narrated stories relate the destructions of language, the disasters that inappropriate speech leads to and even its bringing about beheading.

After the ten stories which includes advice and lessons about the virtue of silence and the destructions of language there is a fifteen couplet section entitled

* Lecturer., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Literature, Chair of Persian Language and Literature (turgaysafak@yahoo.com).

as The Virtue of Silence (*der Fazilet-i Hâmûşî*) and the necessary lessons that are supposed to be taken from the stories are summarized. The author finishes this short masnavi with a section entitled as “The End and History of the Book” (*der Hatm-i Kitab ve Tariheş*). In this section, the author states that he wrote this piece with the purpose of revealing his sorrow and troubles. Here, the author says that with the pain and sorrow he was suffering he versified the text in three days and but for his sorrow and sadness he could even finished it in three hours.

In the first story, due to the disappearance of a member of council of sevens, they search for somebody for his place worthy of him and in the end they decide to take a shepherd in.

In the second story, there is someone who is one of the almighties of his time, unique in gentleness and religion and who has no counterpart in Egypt and Damascus. One day, while he walks on the road a house catches his eye and he asks his students about the owner of the house. The regret of this person who sees things that is not supposed to see is narrated.

In the third story, an interview between Şibli and Cüneyd Bağdadi is narrated.

In the fourth story, the story of Khidr and Moses is narrated. This story, which is told in the Quran in the surah Al-Kahf is narrated in many of sufi, sources especially in Rumi’s Masnavi.

In the fifth story, an event is narrated between Sultan Mahmûd Gaznevi and a slave of him. Sultan Mahmûd Gaznevi is frequently mentioned in literary works with his life, expeditions, wealth and slaves.

In the sixth story, because of covetousness the things happened to two brothers who finds a pot of gold in their house garden while digging for a well is narrated.

In the seventh story, the love of a beautiful daughter of a sultan for a slave is narrated.

The eighth story is one the most important stories of the book because the poet narrates an event that took place in Anatolia. In the history books related to the same period this event is not mentioned.

The ninth story is the second story that shows that the book is very important historically. The Hatiroğulları rebel that occurred at the lifetime of the author is narrated here.

In the tenth story, the story of a jackal that wants to form a friendship with a lion is narrated.

KAYNAKÇA

Abdülbaki Gölpınarlı, **Yunus Emre**, İktal Kitabevi, 1936.

Ahmed Ateş "Hicri VI-VIII. [XII-XIV.] asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler" **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1945, C. VII-VIII, 2, s. 120.

Fuad Köprülü, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1928, II, s.20-22.

Fuad Köprülü "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" **Bellekten**, Ankara, 1943, C.VII, sayı 27, s. 446-447.

Fuad Köprülü, "İsmail Hakkı: Kitabeler", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1928, C. II, s. 500-501

İsmail Hikmet Ertaylan, "Yusuf-i Meddah yeni iki Varaka ve Gülşah nüshası-Hâmüş-name, Dastan-i İblis-i aleyhil-lana ve Maktel-i Hüseyin", **İÜFTDED**, 1946, c.1 , s.2, nisan 1946, s.105-121

Mikail Bayram, **Anadolu'da te'lif edilen ilk Eser "Keşfü'l Akabe"**, Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, Konya, 1981.

Rifat Bilge, Sultan Veled ile Muasır iki Türk şairi, **Türk Yurdu Mecmuası**, İstanbul, 1927, s. 64

Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Cilt 8, Çağ yay, Ankara 1988.